D'avui estant. La vigència de Fuster com a historiador

Eva Serra

FUSTER: L'ESTEL D'UNA GENERACIÓ

Fuster ha estat definit per Albert Manent com un «estel solitari». La situació de postguerra en què es desenvolupen els seus anys de joventut en ple exili interior de tanta gent vençuda, reforcen aquesta imatge de Fuster. La reconstrucció del dinamisme soterrat d'aquells anys a l'interior i a l'exili, ens permeten veure, però, que l'excepcionalitat de Fuster rau en la connexió de la seva intel·ligència ja sia amb l'experiència del recent passat republicà ja sia amb el resistencialisme exterior i interior a través de la seva voracitat lectora.

Segurament Fuster no en degué tenir, aleshores, cap consciència, però les Normes de Castelló (1932) havien aparegut quan Fuster tenia 10 anys. El tall de la guerra i la postguerra va ser ferotge però, tot i l'ensulsiada i el temps de silenci, hi ha un enllaç soterrat entre els anys republicans valencians i el Fuster de la postguerra; d'altra banda no estava sol. «¿Què serà, però, /de l'estellès, fuster, sanchis guarner, ventura, els/ meus amics valencians?» deien els versos de Vicent Andrés Estellés fent esment de la generació resistencialista seva.[1] Tal com va recordar Joan F. Mira en un article a *El temps* (setembre del 1999) dedicat a Estellés, l'any 1953 havien coincidit, si més no, tres publicacions: *Ciutat a cau d'orella* d'Estellés, *Narracions de la Foia de Castalla* d'Enric Valor i *Terra en la boca* de Joan Fuster. Per més cultura «exsangüe de postguerra» que fos tot això i limitada a cenacles domèstics, tot plegat revela l'existència d'una consciència incerta, domèstica però general, i lògicament externa a la cultura oficial de la capital del País. Cal tenir present que cap d'aquests autors és de la ciutat de València. El primer era de Burjassot, el segon de Castalla i el tercer de Sueca. Ben segur que aquesta producció, en part, derivava d'un passat relativament recent en el temps que encara operava, si bé allunyat per les òbvies i noves circumstàncies polítiques.

No hi ha dubte dels components històricolingüístics d'aquest enllaç i de la necessitat de la política per a la seva recomposició i formulació d'un nou punt de partida. La llengua havia de ser el motor decisiu i no sols perquè Fuster la parlava sinó perquè la literatura va ser una de les seves passions. El republicanisme de la segona república havia permès que el País Valencià comencés amb penes i treballs a plantejar-se la seva identitat en termes

Eva Serra i Puig és professora d'Història Moderna a la Universitat de Barcelona.

polítics, si bé va fer tard a concretar-ho institucionalment. Després l'exili català reprengué aquest triple fil (llengua, literatura i política) amb contundència nova, i valencians republicans com Renau van acabar fent el tomb nacional. La guerra i el franquisme van estroncar tot un procés però aquest continuà de manera soterrada; ara bé, per aquesta mateixa raó ho va fer sense el teixit i la base social que hauria pogut tenir.

NOSALTRES ELS VALENCIANS, LA REFLEXIÓ HISTÒRICA D'UN CIUTADÀ

Dit això a mi em pertoca situar la vigència de Joan Fuster com a historiador.

L'actitud de Fuster mateix, home d'interrogants més que de definicions de catecisme, fa que la seva aportació com a historiador sigui més vigent del que ens podríem pensar. Això, sense oblidar que ell mateix és qui l'octubre del 1961, poc abans, doncs, de *Nosaltres els valencians*, ja deia que «els pobles no constitueixen essències intemporals i fixes, encunyades d'una vegada per sempre» i tenia la convicció del «continu canvi» històric. En referir-se específicament a la història nacional afimava que estava subjecta «a una revisió constant». «Cada generació –els seus homes lúcids i actius– s'interroga sobre el lloc i la missió que li correspon dins l'esdevenir de la comunitat, i aquesta pregunta recau inexorablement sobre la història. Analitzant el passat intentem entendre la nostra actualitat».[2] Alguns dels principis teòrics de Fuster com a historiador els podem trobar, amb la ironia que el caracteritzava, en la paraula «Atzar» del seu *Diccionari per a ociosos* (1963). El progrés de les ciencies socials, ens diu, ha demostrat que cal parar atenció als «fets obscurs», és a dir «l'anatomia econòmica, la diversificació en grups i en classes que en deriva, els antagonismes que s'hi estableixen, les formes de comportament i de cultura que segreguen, les tècniques de producció que s'hi succeeixen, i tants factors més». No hi ha, doncs, atzar, però al costat d'això, i sense contradir-ho, també ens fa la feliç advertència que «mentre hi hagi la possibilitat que una persona o unes poques persones retinguin en les seves mans una quantitat de poder decisori excepcional, sempre hi ha un "nas de Cleopatra" a l'aguait. Si el dia de demà *manen* els tecnòcrates –com auguren alguns sociòlegs–, el seu poder també serà diriment i abassegador: l'atzar-nas-de-Cleopatra continuarà sent una amenaça». Fuster era un pensador i com a tal estava en condicions de fer un discurs històric sobre el País.

La presència a la Universitat de València d'un bloc d'historiadors catalans (Reglà i Tarradell primer, Giralt i Fontana més tard, entre d'altres) va fer fer a la historiografia del País Valencià un salt de qualitat sense precedents. Però res no es podria entendre de la historiografia valenciana sense Fuster. En el Fuster historiador trobem no pas l'obra d'un professional acadèmic, com lògicament no podia ser ni era la seva intenció, sinó la reflexió històrica d'un pensador amb preocupacions fonamentalment cíviques, que, des de la seva formació de tradició renaixentista il·lustrada, es va proposar donar una alternativa pròpia a la història del País Valencià, segons nous plantejaments independents de qualsevol submissió ideològica espanyolista, amb la intenció de gal-

vanitzar els sectors més dinàmics i honestos de la societat civil valenciana. És el projecte cívic de *Nosaltres els valencians* de Fuster del 1962 combinat amb les fornades de professors catalans universitaris el que permet l'emergència de la qualitat científica de la major part de la historiografia valenciana actual, sempre vinculada a la preocupació moral per la societat present.

La preocupació de Fuster per forjar un discurs històric del País tot buscant les bases de reflexió de la nació comuna no era nova. Xavier Ferré evoca una carta del gener del 1933 d'Emili Gómez-Nadal a Pau Vila que revela el neguit catalanovalencià de la reflexió històrica nacional: «És hora de què pensem en valorar els segles de desorientació i marasme nacionals, aquells homes i aquelles empreses en què de tots els àmbits de la nació comuna, catalans, mallorquins i valencians, romanien fidels a l'autèntic tarannà nacional: esforç i seny».[3] El mateix Fuster, preocupat de temps per la qüestió de noms, es delia de saber que Fèlix Cucurull havia trobat l'ús de la fórmula Països Catalans el 1886 en el federalista Narcís Roca i Ferreres i es felicitava a si mateix per haver-la trobat, també, usada en l'obra de Benvingut Oliver el 1876, és a dir deu anys abans.[4] La personalitat de Fuster doncs s'inscriu en el marc d'una generació truncada que va continuar fent via durant anys en el silenci, fins que les urgències s'hi van imposar.

La reflexió històrica de Fuster a *Nosaltres els valencians* no és, però, un paper d'urgència; al darrere hi ha moltes lectures i moltes reflexions. Els seus raonaments poden haver estat més o menys millorats per l'acumulació d'estudis del 1962 ençà, però, en canvi, cal dir que el seu valor estratègic –els «problemes bàsics» que s'hi plantegen–[5] segueixen en peu. En el terreny polític tàctic, segurament, ha calgut refer preguntes i remodelar respostes tal com féu Joan F. Mira fa uns anys en el seu *Sobre la nació dels valencians*, a vegades mal interpretat, perquè, al meu parer, no pretenia refer l'esquema estratègic de Fuster, sinó situar les reflexions en un pla més tàctic, per poder seguir avançant tot i la involució del cop d'estat del 23 de febrer de 1981 i l'èxit electoral de Zaplana del 28 de maig del 1995, i fruit –com diu el mateix Mira– de «la percepció de la realitat, més pròxima a fets observats que no a conceptes i esquemes»,[6] amb l'esforç legítim d'adaptar els conceptes a la nova realitat. En el terreny de síntesi propiament historiogràfica, la *Història del País Valencià*[7] (1995) de Furió és evidentment una proposta que omple molts buits i refà o revisa moltes de les intuïcions de Fuster des d'unes possibilitats bibliogràfiques molt més completes. En tots dos casos, en el de Mira més polític i en el de Furió més historiogràfic, s'observa que la reflexió sobre l'enllaç català s'ha hagut d'aturar en funció d'una preocupació més immediata sobre el mateix entorn valencià, des de l'assaig polític i antropològic en el cas de Mira o des de la història en el cas de Furió. L'un i l'altre són deutors de Fuster, però involucrats en unes altres circumstàncies. En qualsevol cas sí que cal dir que s'ha allunyat aquella «sintesi d'història dels Països Catalans, que tanta falta ens fa» que Fuster preconitzava, i arreu s'ha accentuat la «desviació "regional"» que tant el preocupava. Si aleshores era el desenvolupament descompensat de la historiografia valenciana allò que semblava impedir-ho, tot i que Fuster pensava, a poca distància després de la mort de Vicens i Vives, que

era possible «un esbós provisional, obert a tantes rectificacions futures com calguessin»,[8] ara sembla ser que allò que ho impedeix és –per part de catalans i valencians– la por a les suspicàcies de les noves circumstàncies polítiques. Potser tenia raó Fuster quan pensava que «l'honestíssima dilació» de Vicens en la pràctica «equivalia a un ajornament *sine die* de l'obra desitjada».[9] Les involucions polítiques han obligat a un major compàs d'espera pel que fa a la reflexió conjunta de la nació completa. Però ni el treball de Mira ni el de Furió no són cap negació explícita, ni cap rectificació essencial al projecte, potser d'urgències, de Fuster, el qual amb molt bon criteri considerava que la salvació de tots era o bé completa per a tots o bé fracassada per a tots. Potser una expressió de la vigència de l'assaig de Fuster o de l'interès que encara desperta avui ho demostren les 20 edicions i escaig que s'han fet de *Nosaltres els valencians*.

L'esbós fusterià és ple de preguntes encertades i de respostes intuïtives decisives. La relació que estableix entre el que ell defineix com a fets, com a indecisions i com a problemes de la història del País Valencià segueix sent vàlida, entre altres coses perquè és planteja com un discurs obert. Avui el món científic reconeix que els mossàrabs eren ben escassos quan arribà Jaume I mentre «els moros –els moriscos– eren l'autèntica prolongació del món ètnic i cultural valencià d'abans de la Conquesta. Una prolongació –escriu– que, a partir del XIII, tingué vida aïllada i que fou abolida bruscament». Potser ara alguns estudis, com els de Serrano pel que fa al cas d'Elx,[10] permeten revisar aquest supòsit d'aïllament, però això no exclou una geografia morisca oprimida com la que ha observat Ciscar Pallarès,[11] ni la realitat subordinada del moro vençut, ni la realitat de les campanyes antimorisques especialment d'ençà de les Germanies, ni la brusca expulsió dels moriscos. Si bé precisa que les posicions antimorisques més radicals no procedien precisament del País Valencià, encara que només fos per raons socioeconòmiques, tot i així, no oblida l'inefable P. Jaume Bleda, però, sense afany de buscar responsabilitats a més de trescents anys de distància, sap subratllar dels estudis de Boronat molts fets significatius. Observa que els moriscos valencians van conservar millor les seves característques col·lectives, i entre elles la seva llengua, identifica que la documentació essencial relativa als moriscos valencians va ser escrita essencialment en castellà en bona part a causa de l'origen nacional dels homes de la Inquisició i de les seus episcopals valencianes, i destaca la tendència a combatre l'ús de l'algaravia (àrab vulgar) a causa de l'estreta relació entre llengua i fe en els moriscos, amb prèdiques fonamentalment en castellà perquè el clergat predicador majoritariament ho era. Des del fet lingüístic morisc, ens explica, doncs, com feien camí les idees imperials, aquelles que no s'havien de limitar als moriscos: «Quando los pueblos están sugetos a un mismo imperio, los vasallos tienen obligación de aprender la lengua de su dueño».[12] «La llengua –escriu Fuster– se situa en el centre mateix de la lluita contra els moriscos».[13] Aquesta percepció fusteriana en relació a l'algaravia està íntimament relacionada amb la seva pròpia fidelitat lingüística i és per aquesta raó que Fuster s'esplaia a parlar de la «fermesa lingüística dels moriscos».[14] La visió fusteriana no ha esta desmentida i en canvi és

aquesta la que li permet tallar d'arrel les afirmacions de l'existència de parlars valencians anteriors a la conquesta. És més, recentment els estudis d'Enric Guinot[15] sobre la repoblació valenciana no han fet més que confirmar Fuster. Els valencians actuals daten del segle XIII amb una aclaparadora majoria de colons catalans i el regne històric és fruït d'una fundació reial feta amb plena consciència. Però Fuster, al costat de l'hegemonia dels repobladors catalans no amaga «el caràcter mestís» de la constitució valenciana, ni les raons històriques d'alguns dels bilingüismes actuals i continua la visió de la dualitat catalano-aragonesa en la repoblació valenciana, com feia més tard el mateix Reglà i com abans d'ells havien fet d'altres, des de Vicent Boix fins a Mateu i Llopis. Tanmateix, Fuster planteja també la capacitat integradora de la cultura catalana medieval per raons econòmiques institucionals i culturals. De la dualitat catalano-aragonesa amb matisos diversos en segueix parlant la historiografia valenciana de Manuel Ardit a Antoni Furió. Tanmateix, la singularitat valenciana o el fet diferencial valencià tendeix a ser matisat quan es deixa de comparar el país Valencià amb la Catalunya vella, i això és el que fa Fuster quan diu que «la transició entre el Principat i el País Valencià és tènue i sense ruptura». Ernest Lluch no faria més que confirmar aquesta percepció quan en els seus estudis sobre el pensament econòmic de la Catalunya del segle XVIII descobria les afinitats catalano-valencianes del fiscal castellonenc Manuel Sisternes i del bisbe també castellonenc Josep Climent.[16] Fuster no admet l'existència de latifundis al País Valencià tot i el pes de la noblesa. Posteriorment Pedro Ruiz Torres ha pogut comprovar l'extensió de l'emfiteusi pel que fa al País Valencià, que va impedir que la desamortització i les desvinculacions juguessin en favor de la formació de latifundis, a diferència del que va ser el cas de bona part d'Andalusia.[17] Així, doncs, les estructures agràries valencianes són històricament més pròximes a les catalanes del que s'ha sospitat, perquè en el cas de la Catalunya de l'horta de Lleida o del Pla d'Urgell les estructures agràries emfitèutiques han estat històricament molt semblants a les valencianes.

Fuster destacava també com un fet del País el paper de la ciutat i la vocació territorial del fur de València, i, en definitiva, observava una estreta relació entre el projecte reial contra les pretensions senyorials aragoneses i l'estructura de classe del fur municipal d'origen català, i amb ella un ampli rebuig antisenyorial com el que revela el mític Francesc de Vinatea quan es manifestà obertament contra la depredació del patrimoni reial, o com revela el «republicanisme» del conseller dels jurats de València, el gironí Francesc Eiximenis,[18] o com el que manifestaren reiteradament molts municipis amb l'afirmació de les quatre barres sense afegits senyorials, com seria entre d'altres el cas de Morvedre.[19] És cert que els estudis medievals han tendit a revaluar els factors socials camperols valencians enfront d'una visió massa urbana i, tanmateix, el mateix Furió que posa matisos en el dualisme originari, insisteix en el voluntarisme reial pel que fa a la creació del regne, en el paper de València ciutat i en el pes de la densa trama urbana heretada del país a l'hora de situar la vertebració de l'espai polític del nou regne;[20] Fuster, en efecte, ja havia intuït moltes d'aquestes coses.

Els nous estudis sobre les Germanies i la seva repressió tampoc no han modificat el sentit de la visió de Fuster; encara són vàlides les seves pàgines sobre la cort de Germana de Foix tant en la seva dinàmica repressiva com en la seva incidència cultural castellanitzadora.[21] És més, Fuster no fa interpretacions idealistes, i sense escamotejar el fet que els moriscos eren un poble colonitzat a la pròpia terra, ni amagar els interessos dels rendistes, aristòcrates o plebeus grassos valencians sobre la mà d'obra morisca, ni l'odi antimorisc del baix poble, pensa, això no obstant, que aquesta dualitat era irreductible i l'expulsió, una tragèdia humana de balanç econòmic negatiu que, en canvi, eliminava el que hauria estat un problema afegit per als valencians actuals; i tot i que considera l'expulsió una destrucció dels fonaments econòmics del país, en canvi, seguint Cavanilles, no parla de refeudalització després de l'expulsió. Això l'ha deslliurat de l'actual revisió respecte la qüestió, per tal com Manuel Ardit, entre d'altres, ha tendit a desmentir-la en la mesura que considera que l'expulsió va anar seguida d'una redistribució més eficient de la població autòctona i amb ella van restar per sempre més despoblades les terres més pobres, poblades per moriscos per la pressió de la conquesta cristiana.[22]

De fet, Fuster, com el mateix Ardit o Furió, considera que el País Valencià modern comença en l'etapa de creixement agrari, fabril i comercial del País Valencià sense moriscos de finals del segle XVII. Ens agradi o no, l'expulsió no deixava de ser en paraules de Furió «la culminació definitiva de la conquesta».[23] A partir d'ara el desassossec antisenyorial, que serà constant, ja no tindrà l'excusa morisca, i Fuster no contradiu tot això.

Pel que fa a l'apartat dels fets, ningú no pot discutir a Fuster que la derrota de la Guerra de Successió, que donà lloc al triomf borbònic, comportà per al País Valencià un doble llast: el triomf de la noblesa parasitària i la pèrdua de les estructures forals. El fet que la historiografia actual vegi més en els dirigents maulets uns llauradors benestants que no pas uns camperols pelats no modifica el plantejament fusterià. Tot això no li priva d'identificar, pel que fa al segle XVIII, la presència d'uns terratinents en estreta relació amb els il·lustrats indígenes, no sempre, això sí, d'acord amb els ministres borbònics; o de veure la guerra napoleònica en termes d'instrumentalització patriòtica espanyola de la inestabilitat del camp, deguda al creixement de les diferències socials.

L'aspecte clau del discurs fusterià pel que fa al País Valencià del segle XIX és la seva visió d'una societat estacionària i acèfala, on la inversió agrària s'imposà sobre la modesta però existent indústria i no afavorí ni la formació de cap burgesia ni l'articulació del país. Mentre els terratinents del rec van ser les oligarquies lliurecanvistes amb clients europeus, políticament passives i aliades a Madrid, el camperolat del secà va ser la base social del carlisme, i els petits camperols i jornalers del rec o la menestralia de la petita indústria va ser la base social del republicanisme primer, i de l'anarquisme més tard.

Aquests fets porten Fuster a buscar les bases fonamentals de les indecisions en el, diguem-ne, caràcter de frontera del país, amb un centre de gravetat català però

d'una varietat irreductible, varietat que el procés de formació de l'estat espanyol ha afermat. L'abolició dels furs legalitzà la castellanització i augmentà la subordinació al nou estat borbònic de les classes dominants. L'estat contemporani ha volgut encara accentuar més les dualitats del país, diu Fuster– amb una política de destrucció del perfil valencià, ja sigui amb la denominació de «levante», que el despersonalitza, ja sigui amb el reforçament de fronteres contingents i a través de la divisió provincial del 1833. Es difícil desfer amb raonaments científics aquesta visió històrica de Fuster perquè, des del canvi de dinastia a Casp (1412) fins a la divisió provincial (1833), passant per la Inquisició, tot això i moltes altres coses, ha contribuït a la pèrdua de sentiment de la vella unitat catalana i ha col·laborat a consolidar un particularisme valencià d'arrel espanyolista. Tanmateix, Fuster no parla d'anihilament sinó d'indecisions, perquè observa que en el curs del XVIII el català del País Valencià s'ha dialectalitzat poderosament però entre el poble ha resistit, tot i el progrés social del castellà per raons de classe. D'aquí la coexistència del castellà culte dels benestants amb el valencià satíric de les classes populars, la cara i la creu, potser, de la burla fallera, de què ens parla Fuster en el seu *Combustible per a falles* (1967).

Fuster va saber assenyalar els resultats polítics d'aquesta singularitat aparentment només lingüística, però que de fet és una manifestació del peculiar encaix del País Valencià amb l'estat espanyol. Fuster va definir amb habilitat i sense embuts la dualitat de la relació del País Valencià amb l'estat. Una dualitat de naturalesa social que s'expressa en termes de sucursalisme conservador, pel que fa a les classes dominants, i de subversió i insurgència, però mancat de definició, pel que fa a les classes populars –hagin estat aquestes carlines o republicanes. La insurgència, ens diu Fuster, és l'expressió dels problemes interns valencians no resolts.

És amb els problemes i no amb unes solucions de catecisme que Fuster tancava *Nosaltres els valencians*. És en aquest marc de classes dominants sucursalistes i de sectors populars, marcat per les insuficiències polítiques –marc que en termes teòrics ningú no ha alterat substancialment després d'ell– que Fuster situa les contradiccions de la Renaixença valenciana bilingüe, culturalista i volgudament abstencionista en política, com revela el particularisme espanyol de Llorente, l'amo de Lo Rat-Penat. De les classes dominants essencialment agrariocomercials no en va sortir cap política. L'obsessió de Fuster, en topar amb la Sociedad Valenciana de Fomento y Crédito de Campo, era observar l'absència de minories industrials rectores responsables. Al llarg del seu llibre Fuster no oblida l'existència del sector industrial, la feblesa i incapacitat del qual sempre lamenta, i l'acaba amb el relat dels tímids inicis del valencianisme polític de la primera dècada del segle XX dins un determinat relleu generacional que involucrava en la política unes classes mitjanes de nova fornada.

No dubto a pensar que els grans debats de la historiografia valenciana dels anys seixanta són en bona part respostes a les incitacions pertinents de Joan Fuster des de *Nosaltres els valencians*. Així, el debat sobre la no industrialització que protagonitzaren Giralt i Nadal; o l'assaig entorn dels problemes crucials de la història del

País Valencià del col·lectiu Pere Sisè; o l'estudi sobre el valencianisme polític de Cucó, que verifica els primers passos, els encerts i les febleses d'aquell valencianisme; o l'estudi de la via valenciana d'Ernest Lluch, que posa l'accent en el desenvolupament industrial tardà d'aquell vell fil industrial ja assenyalat per Fuster, o el treball més tardà de Ramon Garrabou, que corrobora l'existència d'un capitalisme agrari valencià. En tot cas, vull indicar que Fuster va saber situar els problemes bàsics i que el tàndem Fuster-Universitat va donar lloc a una historiografia d'una gran qualitat.

FUSTER, HISTORIADOR DEL RENAIXEMENT I DEL BARROC

Posats a reflexionar sobre el Fuster historiador no voldria acabar aquest article sense dir algunes coses del Fuster estudiós del Renaixement i del barroc, més distanciat de la síntesi interpretativa i/o de les urgències cíviques. Tot i que ell no va estar-se a vegades de qualificar de «paperassa subalterna incidental»,[24] algunes de les seves pàgines sobre aquestes temàtiques, el cert és que aquest material ens permet adonar-nos del seu tou decisiu de lectures, de la seva gran i poc freqüent intel·ligència intuïtiva i finalment de la seva envejable capacitat d'escriptura. D'una banda, cal recordar que Fuster va compartir amb Joan Reglà una biografia de Serrallonga.[25] Xavier Torres no ha pogut sostreure's a les magnífiques pàgines de Fuster sobre Serrallonga en la literatura.[26] Això vol dir que en diversos temes històrics no és possible defugir Fuster, independentment del fet que moltes de les qüestions tocades per ell hagin estat estudiades posteriorment de forma molt més completa quant a documentació i bibliografia.

Actualment han pres relleu els estudis sobre dietaris històrics. Pel que fa al País Valencià només cal referir-nos a llibres sobre la literatura memorialística valenciana de la qualitat del de Vicent Josep Escartí[27] i tanmateix, és imprescindible sempre tornar a la lectura del dietari de mossèn Pere Joan Porcar (1589-1629) feta per Fuster en els seu *Poetes, moriscos i capellans* del 1962. Les seves pàgines són vigents i no han envellit. Tot i les resistències que ell posava a l'apel·latiu de «clàssic» que se li aplicava en passar els seus treballs a formar part de la col·lecció d'obres completes d'Edicions 62, aquesta vigència és la que ens permet defensar-lo com a clàssic. Potser, ell mateix, en aquest cas segurament no hi hagués posat cap esmena perquè se li aplica la noció de clàssic amb els dos atenuants que admetia, «català» i «del segle XX». «Sospito –escrivia– que un "clàssic català del segle XX" deu ser una ració ben mòdica de "clàssic"».[28] Sigui com sigui, tornar a Porcar a través de Fuster és encara un camí productiu i útil. «Ignoro quina és la tradició del gènere, i la seva antiguitat. Nosaltres, si més no, en tenim bastants en l'edat mitjana, i són abundants en els nostres segles XVI, XVII i XVIII –escriu–. Més tard, els diaris impresos els desplaçaran». I posa en primer pla la importància històrica que té el fet que durant segles hi hagi hagut «ciutadans amagats, modestos, molts d'ells anònims per a la posteritat, que dedicaven una part del seu oci a anotar els esdeveniments i les xafarderies que cada dia se'ls posaven al davant. Era una labor obscura, de cronistes insignificants. En general, el seu horitzó de curiositat i de

notícia es limitava a la ciutat on vivien; pràcticament no s'hi aplicaven moguts per cap pretensió excepcional. Avui, els seus apuntaments ens són d'una utilitat fabulosa». I evidentment és sensible a allò que aquests dietaris, entre d'altres coses, ens ofereixen pel que fa a la «vida quotidiana». «Quatre o cinc dietaris simultanis, redactats per persones de diferent extracció social, bastarien per concertar un esquema de "l'opinió pública" d'una ciutat o d'un petit país durant una època determinada».[29] Fuster evidentment podia escriure això perquè entre altres coses existia la transcripció –encara que deficient– de V. Castanyeda de les *Coses evengudes en la ciutat y regne de València* de mossèn Joan Porcar, vicari de la parròquia valenciana de Sant Martí. Però paga la pena recordar que quan Fuster escriu això, el dietari del nostre Pujades encara era als llimbs. Fuster es valia, una vegada més d'una tasca dels anys trenta, però tenia la sensibilitat de fer-la accessible, tot fent de pont, a les generacions d'inicis dels anys seixanta que maldaven per trobar referents. Des d'aleshores les paraules del comte-duc d'Olivares definint els valencians com a «más muelles», extretes d'Escolano, han pogut esdevenir una dada recurrent perquè reforçades per Porcar van ser incisivament recuperades per Fuster i situades en el lloc que pertoca per la interpretació fusteriana.

La primera biografia de Fuster, deguda a Josep Maria Muñoz Pujol, a cavall del recurs documental i la recreació literària, ens parla de la misogínia de Fuster.[30] Però tot i això, el cert és que les dones són presents en la producció historicoliterària de Fuster en diversos moments, començant per les seves referències a les lectures de les dones valencianes del segle XV. «No és un fet secundari que, en definitiva, –escriu Fuster– siguin les dones les protagonistes d'aquella efervescència lletrada»[31] i observa les paraules de Bernat Metge, de Jaume Roig o de Jaume Gassull des d'aquesta perspectiva, o l'actitud vindicativa de Joan Roís de Corella en el seu *Triümfo de les dones* contra el tòpic misògin de la culpa i la temptació. Abans que la història de la dona esdevingués un terreny d'investigació propi, Fuster potser ha estat l'autor de les millors pàgines escrites sobre Isabel de Villena. És cert que la seva vocació historicoliterària pel segle XV valencià l'havia d'abocar sense remei a llegir-la. Però, Fuster ha sabut observar en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena el batec d'una «capacitat emotiva estrictament humana i més específicament femenina». Sense oblidar-se de remarcar l'àmplia cultura teològica de la monja ni el fet que bona part de l'obra és una narració «convencional i arificiosa», «anodina i gris», amb un «repertori de recursos comú als escriptors religiosos de la baixa edat mitjana», hi destria les que anomena «al·lusions sàviament sucoses de casolanisme i de quotidianitat» o «visió de les coses domèstiques» i ha sabut identificar la singularitat de la *Vita Christi* de Villena, «un llibre sense massa precedents» i «sense gaire semblants». «Pocs llibres presentarà cap literatura medieval d'Europa que, com la Vita Christi de sor Isabel de Villena, ofereixin en alguns aspectes, una singularitat tan acusada». «Molts se'n van escriure durant l'edat mitjana, ara ja oblidats, bondadosament oblidats. Però el de la nostra abadessa era –i això és l'interessant– un Vita Christi escrit per una dona», «una vida de Jesucrist vista a través de les dones», amb «una veritable *consciència* de feminitat, amatent i desperta, gairebé po-

lèmica, que jo no vacil·laria a qualificar de *feminista*». Fuster va saber trobar no sols l'especificitat femenina en la descripció que la monja fa del naixement de Jesús, i encara que en l'estil familiar de la *Vita Christi* pensa que hi pot haver un factor franciscà derivat de l'orde de clarisses de la monja, diu que el llibre és una «exaltació a penes velada» del sexe femení, «l'abadessa tria dels Evangelis aquells passatges en els quals les dones, directament o indirecta, són coprotagonistes decisives».[32] Segons Fuster, Isabel de Villena s'esplaia en aquells miracles de Crist fets a petició de les dones; l'abadessa enfront del pecat d'Eva oposa la gràcia de Maria, no com l'excepció sinó com el símbol de totes les dones. Fuster es diverteix i sap divertir, i les pàgines destinades a destacar el contrast entre la tendència misògina de l'*Espill* de Jaume Roig i la possibilitat, segons feliç hipòtesi fusteriana, que la *Vita Christi* de Villena pogués ser una rèplica implícita de la monja al cavaller, són unes pàgines magnífiques, així com ho són les del contrast que estableix entre la visió d'una Magdalena bescantada però sense apenes pecat segons sor Isabel de Villena i la visió de la Magdalena pecadora empedreïda segons sant Vicent Ferrer.

D'aquest afany de Fuster a penetrar en la vida social i cultural del segle XV valencià, lògicament Vicent Ferrer i els seus sermons no se'n podien escapar. No es pot deixar de dir que la tasca del Fuster historiador de la societat i la cultura s'hauria de trobar actualment en un moment privilegiat. La revalorització de la història narrativa, al meu entendre, hauria de permetre la revaluació en termes historiogràfics de l'obra del Fuster historicoliterari, no sols pel reconeixement actual del gènere o del mètode sinó també per la seva qualitat. Fuster és millor que Carlo Ginzburg o que Giovanni Levi. D'altra banda, Fuster mai no perd la visió cronològica i social de les coses. Les pàgines dedicades a l'oratòria de sant Vicent Ferrer en poden ser un bon exemple. Evidentment té deutes amb el canonge de la Seu de València, Roc Chabàs, o amb el seu successor, el canonge Josep Sanchis Sivera. I una vegada més fa de pont entre aquells canonges erudits del primer terç del segle XX i les generacions dels anys seixanta. En primer lloc Fuster té la gràcia d'adreçar-nos a veure un retaule on hi figuren els reportadors dels sermons vicentins i, sense oblidar el legitimisme trastamarista del frare, ens el presenta com una «mena de joglar espiritual», «orador de masses» de «tocs demagògics» que usa de l'«afalac de la plebs», en el qual els fins religiosos determinaven –diu– la matèria, l'índole del l'auditori i els procediments i ens posa davant del fet clau a propòsit de l'eficàcia de la seva predicació. «Els sermons que ara llegim foren dits. La veu del dominicà –com la veu de qualsevol orador– hi era essencial: la veu i el gest» i ens revela l'ús de l'onomatopeia, «el predicador seria un virtuós de l'onomatopeia, perque havia de ser una mica difícil d'evitar-hi –escriu– el perill d'una contraproduent comicitat. En canvi, en moltes ocasions, fra Vicent no en desdenya l'efecte hilarant. Un bon grup d'onomatopeies registrades en les reportacions copien brams, udols, refils, escataineigs, i tota mena de crits animals, i, pel context endevinem el propòsit grotesc que l'hi induïa».[33]

Si de les lectures de dietaristes i literats passem a altres menes d'estudis de Fuster, com pot ser el cas dels treballs sobre la

llengua lligats al seu desig incomplert de portar a terme una història social de la llengua, també observem que les pàgines que va escriure són encara insubstituïbles. Fuster va saber explicar l'hegemonia del català i la seva capacitat integradora al País Valencià malgrat el seu caràcter de terra «poblada de moltes nacions de gents» i l'èmfasi és posat en l'herència política i institucional catalana del regne. El pes de la llengua estava indissociablement unit a la base social i al model polític que de fet donà existència al regne. També va saber explicar la relació existent entre la formació d'un nou lector entre els segles XV i XVI fora dels rengles de l'església –és a dir, burgesia i homes de paratge– amb la crisi de l'hegemonia del llatí i l'èxit de les llengües vulgars. Així, també va saber establir la crisi soferta per la llengua catalana com a vehicle cultural d'ençà del segle XVI i la diversificació idiomàtica –ara sí– entre la tendència classista aristocràtica castellanitzant i la satírica burgesa popular d'expressió catalana, abocada a la llarga al dialectalisme, i potser això sol explicaria la simpatia de Fuster per Josep Bernat i Baldoví. Tot aquest conjunt de consideracions històriques bàsiques, amb, entre d'altres factors, el paper castellanitzant de la Inquisició o de la cort de Germana de Foix, segueixen en peu i no han estat mai qüestionades pels nous estudis sobre la llengüa, des d'August Rafanell a Modest Prats.

La visió cultural de la història en Fuster no va ser mai culturalista, i està impregnada de tocs de materialisme històric perquè per a Fuster la cultura tè, en darrer terme, una explicació en les estructures socials. Fuster, sense deixar molt sovint de fer ús dels factors psicològics, per exemple quan ens parla de l'amor en Ausiàs Marc, no abandona pas referents com la relació entre l'amor trobadoresc i el feudalisme i no s'està mai de relacionar literatura i classe, terreny dins el qual situa les febleses del Renaixement valencià, sota les directrius d'una burgesia urbana i uns menestrals insurgents vençuts en les Germanies que han de sobreviure amb una universitat «a mans dels elements integristes», aquells que van foragitar del País Valencià els erasmistes i/o els descendents de jueus com Lluís Vives, integristes avui disfressats de moderns però encara tan vius i nocius com ahir.

Escriure sobre Fuster com a historiador amb una certa propietat ens obligaria a llegir tota la seva obra, perquè el pensament de Fuster està arrelat a una visió de la societat com a fruit i producte històric, d'una història entesa no en termes d'un passat immediat sinó en termes de densitat històrica acumulada. Només cal obrir qualsevol dels seus volums d'articles-assaigs, siguin els volums de les seves obres completes, siguin les edicions més selectives antològiques i d'abast més popular, per adonar-nos del lloc central que ocupa la història en el pensament de Fuster, i no pas decidit a lligar-s'hi en termes pessimistes sinó per trobar les claus de la superació de les dependències destructives. La preocupació de Fuster per la història sempre va estar en correlació directa amb la política i al servei d'un país i la seva gent que, tal com ha escrit Antoni Furió, ell va saber pensar. Dit això, si del que es tracta avui és d'admetre les teories de la fi de la història a la manera dels ideòlegs conservadors dels EUA, aleshores evidentment no cal parlarne més, però si no acceptem aquesta visió reaccionària de la societat, hem d'admetre que Fuster està més vigent que mai.

Fuster, no per casualitat, al costat del seu esforç en la recerca de la identitat del País Valencià i del projecte Països Catalans, el 1979 reclamava que els historiadors d'esquerra s'apliquessin a identificar sense ambigüetats la naturalesa del nacionalisme espanyol i a puntualitzar el concepte d'Espanya al llarg del temps en termes no pas de mercat, un subterfugi com un altre, sinó en termes de factors politicosocials, i ja advertia que l'afer, més tard o més d'hora, seria també de caràcter europeu.[34] Aquesta necessitat és encara avui ben vigent perquè l'ambigüetat sobre el tema entre l'esquerra, malgrat alguns estudis nous, continua, i això fins i tot ara que, una vegada més, una Espanya sense complexos pretèn pervertir i posar fi a les relativament recents i migrades conquestes nacionals. En aquest context més postfranquista que democràtic no són, doncs, gens estranys els intents ideologicopolítics dels poderosos per defenestrar com antiquades i errònies les veritats historicopolítiques de Fuster. ❐

1. *El Temps*, suplement especial: *Estellés després d'Estellés* (28-03-94): Jordi Sebastià, «Diccionari estellesià o Estellés per ell mateix», p. 17.
2. Joan Fuster, *Examen de consciència*, Edicions 62, Barcelona, 1968, pp. 15-16.
3. Xavier Ferrer i Trill, *Abans i després de «Nosaltres els valencians»*, Barcelona, Curial, 2001, p. 5.
4. Joan Fuster, *Breviari cívic*. Selecció i edició a cura de Josep Iborra, Barcelona, Edicions 62, 1996, pp. 148-150.
5. Sempre va verificar la seva preocupació pels que ell anomenava «problemes bàsics». Joan Fuster, *Obres Completes*, 1, Edicions 62, Barcelona, 1975 (2a edició), p. 8.
6. Joan F. Mira, *Sobre la nació dels valencians*, València, Edicions 3 i 4, 1997, p. 10
7. Antoni Furió, *Història del País Valencià*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1995.
8. Aquestes citacions de Fuster es poden trobar a Joan Fuster, *Breviari cívic*, pp. 153-155.
9. *Ibidem*, p. 155
10. J. Serrano Jaen, *De patricis a burgesos. (Les transformacions d'una oligarquia terratinent; Elx, 1600-1855)*, Alacant, 1995.
11. E. Ciscar Pallarès, *Tierra y señorío en el país valenciano (1570-1620*), València, 1977.
12. J. Fuster, *Obres Completes*, 1, pp. 424-425.
13. *Ibidem*, p. 409.
14. *Ibidem*, p. 412.
15. E. Guinot, *Els fundadors del Regne de València*, València, 1999.
16. Ernest Lluch, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840)*, Edicions 62, Barcelona, 1973, p. 38.
17. Pedro Ruiz Torres, «La fi de la noblesa feudal al País Valencià», *Terra, Treball i Propietat*. Crítica, Barcelona, 1986, pp. 166-185. Jesús Millán considera la implantació de la senyoria al Baix Segura lligada a la jurisdicció alfonsina com a excepcional, *Rentistas y Campesinos*, Alacant, 1984, p. 437.
18. Vegeu «El "Republicanisme" de Francesc Eiximenis» dins *Heretgies, revoltes i sermons*, Selecta, Barcelona, 1968. Reeditat a *Obres Completes*, 7, Edicions 62, Barcelona, 1994.
19. Joan Fuster, *El blau en la senyera*. Tres i Quatre, València, 1977.
20. A. Furió, *Història del País Valencià*, p. 46
21. Tema que coneixia molt bé, com demostren les magnífiques pàgines «Art de castigar el vençut» d'*Heretgies, revoltes i sermons*.
22. Manuel Ardit, *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII),* Barcelona, 1993, 2 vols.
23. A. Furió, *Història del País Valencià*, p. 318.
24. Joan Fuster, *Obres Completes, 1. Llengua, Literatura, Història. La relació cultura-societat en les èpoques medieval i moderna*. Barcelona, Edicions 62, 1975 (2a edició), p. 11.
25. Joan Reglà-Joan Fuster, *Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler. Amb un estudi sobre Serrallonga a la literatura*, Barcelona, Aedos, 1961.
26. Xavier Torres, *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic, Eumo, 1991
27. Escartí, Vicent Josep, *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana del segle XV al XVIII*. València. 3 i 4/ Eliseu Climent editor, 1998.
28. Joan Fuster, *Obres Completes*, 1, p. 7.
29. *Ibidem*, pp. 433-434.

30. J. M. Muñoz Pujol, *El Falcó de Sueca*, Barcelona, Proa, 2002.
31. J. Fuster, *Obres Completes*, 1, pp. 325-326.
32. Aquestes citacions sobre Isabel de Villena es troben a J. Fuster, *Obres Completes*, 1, pp. 155-156, 160, 169-171, 174, 189. Cal indicar que aquests estudis d'Isabel de Villena van ser escrits i/o editats entre els anys 1955 i 1958. Faig aquesta remarca perquè la cronologia permet situar encara millor el salt cronològic de la vigència de Fuster.
33. Les citacions sobre Vicent Ferrer es troben a J. Fuster, *Obres completes*, 1, pp. 45, 75 i 79. L'any d'edició del treball va ser el 1954.
34. Joan Fuster, *Contra el nacionalisme espanyol*, Curial, Barcelona, 1994, pp. 249-254.

L'ESPILL

Núm. 8/9 — tardor-hivern 2001

Globalització, recessió i atacs terroristes. *Antoni Espasa*
Crítica del multiculturalisme. *Josep Ramoneda*
Cap a una societat civil global? *John Keane*
El moment Ricoeur. *François Dosse*
El model de societat (i d'economia) de l'Arc Mediterrani. *Francesc Roca*
Aigua, fronteres i llindars. *Vicenç M. Rosselló*

LITERATURA I VIATGE

Literatura i viatges. *Ignasi Mora*
El canemàs del gastat tapís del temps. *Marc Soler*
Ciència il·lustrada i viatges sentimentals. *Martí Domínguez*

DOCUMENTS

Reflexions sobre la posthistòria. *Lutz Niethammer*

Joan Fuster: l'estil i la influència. *Vicent Raga*
Intrusos de la història. *Ferran Garcia-Oliver*
Com traduir l'Alcorà? *Mikel de Epalza*
Simbolisme, individualitat, cinematografia. *Joan Garí*
Ernest Hemingway: testimoni, protagonista i precursor de la modernitat. *Sam Abrams*
Literatura i llengües en contacte. *Nora Catelli*
L'harem occidental de Fatema Mernissi. *Lídia Fernàndez Torrell*

LLIBRES

Uns quants llibres recents sobre catalanisme. *Josep V. Boira*
Neus Campillo. El descrèdit de la modernitat. *Xavier Antich*
Rafael Lluís Ninyoles (ed.): La societat valenciana. *Salvador Cardús*
Rüdiger Safranski: Nietzsche. Biografia de su pensamiento. *Guillem Calaforra*